УДК 94:2-75-523.6-055.2(477.41)"1800/1920"(045)

https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1663-1678

Священко Зінаїда Василівна доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, http://orcid.org/0000-0001-5845-3115

Таціенко Віталій Сергійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-3372-9765

ДУХОВНА ОСВІТА В КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ 19 – ПОЧ. 20-ГО СТ.: РЖИЩЕВСЬКА МОНАСТИРСЬКА ЖІНОЧА ШКОЛА

Анотація. У статті викладені відомості про Ржищевський Спасо-Преображенський монастир, про відкриття при ньому жіночого училища для сиріт та дівчат з бідних сімей. Наведені данні про кількість учениць та склад педагогічного корпусу.

На основі нововиявлених архівних документів – звітів про стан навчального закладу у 1880 – 1881 навчальному році, у 1884, 1902 – 1903, 1904 – 1905 роках – деталізовано зміст освітнього процесу, з'ясовано кількість учениць, наведено відомості про їх соціальний стан та географію походження. У статті наведено оцінку якості навчального процесу в жіночій школі, зроблену під час її ревізування.

У результаті глибоких перетворень в системі церковнопара-фіяльної освіти у другій половині 1880-х – середині 1890-х років жіноче монастирське училище було перетворене у другокласну жіночу школу. До неї приймали дівчат з початковою освітою, а випускниці отримували право учителювати в школах духовного відомства.

На основі опрацьованих звітів про стан училища, а потім другокласної школи, авторами статті узагальнені відомості про географію походження учениць, про соціальний стан (за ознакою звання чи виду заняття батька), про освітній рівень вихованок до вступу до школи. Проведені авторами підрахунки дали можливість показати, що переважна більшість учениць Ржищевсько-Монастирської другокласної школи були родом з Київської губернії, хоч по одній було і з Херсонської, Вологодської, Курської, з міста Ростов-на-Дону. За походженням, найбільше було доньок

селян та церковнослужителів, хоч це був всестановий навчальний заклад. За освітнім рівнем, вступники до другокласної школи вже мали початкову освіту. Найбільше дівчат були випускницями зразкових шкіл при другокласних школах. Менше було випускниць церковнопарафіяльних (однокласних і двокласних) шкіл.

Наведені у статті відомості доповнюють знання про Ржищевсько-Монастирську школу та про систему духовної освіти в Київській єпархії другої половини 19 – початку 20-го століття загалом.

Ключові слова: система духовної освіти, Київська єпархія, жіноча духовна освіта, Ржищевський монастир, Ржищевсько-Монастирська школа, другокласна школа.

Svyaschenko Zinaida Vasylivna Doctor of Historical Sciences, Professor of World History and Methods of Teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, http://orcid.org/0000-0001-5845-3115

Tatsiienko Vitalii Serhiiovych PhD (History), Associate Professor of the Department of Ukrainian History, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-3372-9765

SPIRITUAL EDUCATION AT KYIV METROPOLE OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES: RZHYSHCHIV CONVENT WOMEN'S SCHOOL

Abstract. The article briefly presents information about Rzhyshchiv Monastery of the Transfiguration of the Savior and opening of a women's school for orphans and girls from poor families on its territory. Data on the number of students and the composition of the teaching staff are provided.

According to the newly discovered archival documents – reports on the state of the educational institution in the 1880-1881 academic year, in 1884, 1902-1903, 1904-1905 the content of the educational process is detailed, the number of students is clarified, information about their social status and geography of origin is provided. The article provides an assessment of the quality of the educational process in the women's school, made during its revision.

As a result of profound changes in the system of parochial education in the second half of the 1880s - mid-1890s, the women`s convent school was transformed into a second-rate women's school. Girls with primary education were admitted to it, and graduates received the right to teach in schools of the department of religious affairs.

Based on the processed reports on the state of the school, and then the second-grade school, the authors of the article summarized information about the

geography of origin of the female students, about the social status (based on the rank or type of occupation of the father), about the educational level of the students before entering the school. The calculations carried out by the authors made it possible to conclude that the vast majority of students of the Rzhyshchiv convent second-grade school were originally from Kyiv province, although there was one from Kherson, Vologda, Kursk, and the city of Rostov-on-Don. By origin, most of them were daughters of peasants and clergymen, although it was an all-state educational institution. By educational level, those entering the second-grade school already had primary education. Most of the girls were graduates of model schools at second-grade schools. There were fewer graduates of the parochial schools (one- and two-grade) schools.

The information provided in the article supplements the knowledge about the Rzhyshchiv Convent School and the system of spiritual education in Kyiv diocese of the second half of the 19th - early 20th centuries in general.

Keywords: system of spiritual education, Kyiv diocese, women's spiritual education, Rzhyshchiv monastery, Rzhyshchiv Convent School, second-grade school.

Постановка проблеми. В умовах реформування системи освіти в Україні, врахування громадської та приватної ініціативи у процесі удосконалення освіти, функціонування освітніх закладів різних форм власності, акцентуванні уваги на гендері в освітній сфері важливим є вивчення історичного досвіду функціонування жіночих освітніх закладів у другій половині 19-го – перших десятиліть 20-го століття. З метою залучення до освіти представників середніх суспільних станів, особливо нижчого церковного кліру, у 1860 – 1870-х роках вище державно-церковне керівництво звернуло увагу на освіту доньок духовенства та представників сімей середнього статку. При цьому наголошувалося, що особливе піклування має проявлятися до сиріт та напівсиріт. Ініціатива вийшла від очільника Могилівської єпархії, який у звіті за 1866 рік зазначив доцільність відкриття шкіл для дівчат при жіночих монастирях. У його баченні це, окрім освіти дівчат духовного стану, вирішувало не менш важливу проблему. Зокрема, йшлося про те, що відкриття при жіночих монастирях навчальних закладів, як наприклад – лікарень і богаділень, могло б підвищувати значення самих монастирів в громадській думці. Це не пройшло повз увагу монарха, який зобов'язав керівництво Православною церквою – Святійший Синод – поширювати практику відкриття шкіл для дівчат при жіночих монастирях по усій імперії. При цьому уточнювалося, що жіночі монастирі стали б прекрасними помічниками адміністрації: відкриття при них училищ, приютів для дівчат, переважно духовного стану,

з яких би вони виходили морально і розумово розвиненими і привченими до праці, могло б бути зручним і приносило б дійсну користь. Тому в усі єпархії надійшов циркулярний указ про відкриття при жіночих монастирях шкіл для дівчат, який був датований 29 лютим 1868 року.

А вже за шістнадцять років по тому обер-прокурор Св. Синоду К. Побєдоносцев у звіті по відомству православного сповідання за 1884 рік зазначав, що ці училища, по справедливості, становлять справжнє благодіяння для не однієї тисячі малолітніх дівчаток, переважно сиріт і дітей бідних батьків. Переважна більшість учениць в них навчається безкоштовно, а від монастирів мають повне утримання, навіть одяг та взуття. З дітей більш заможних батьків надходить платня, але помірна, і то лиш за утримання. Деяким бідним монастирям для підтримки діючих при них шкіл Св. Синод, місцеве духовенство, різні братства та попечительства, земства виділяли фінансову підтримку. В Київській єпархії дівчачі школи функціонували при трьох жіночих монастирях: Києво-Флорівському, Лебединському Свято-Миколаївському та Ржищевському Преображенському. Матеріали звітності про їх діяльність є цінними історичними джерелами для всебічногго вивчення історії православних обителей.

Та документи, що відклалися в архівних фондах, все ще не в повному обсязі введені у науковий обіг. Тому з'являються все нові і нові публікації, які на основі нововиявлених джерел доповнюють історію системи освіти та історію монастирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію функціонування різних типів навчальних закладів, які у 19-му – на початку 20-го ст. були створені і функціонували під егідою духовного відомства, можна вважати вивченою. Церковні школи в Україні кінця 18-го – початку 20-го ст. ґрунтовно дослідив історик та краєзнавець Київщини В. С. Перерва [1]. Другокласні та церковно-учительські школи духовного відомства на початку 20-го ст. досліджувала Т. В. Кузнець [2]. Жіночі школи при православних монастирях Київської єпархії є предметом наукового зацікавлення О. П. Чучаліна. Найбільш дотичною до теми даного дослідження є його стаття про жіночу учительську школу Ржищевського монастиря [3]. Джерелами для підготовки статті історику слугували опубліковані матеріали та церковна періодична преса Київської єпархії. Але, архівні фонди містять інформацію про персональний склад учительського корпусу жіночої школи Ржищевського монастиря, про зміст і форми освітньо-виховного процесу, про матеріальне становище школи та її вихованок, про соціальний склад учениць, освітній рівень при вступі до другокласної школи тощо.

Мета статті. Систематизувати відомості про школу для дівчат при жіночому Спасо-Преображенському монастирі і доповнити їх інформацією про учительський корпус, динаміку кількості учениць, про освітньо-виховний процес, навести характеристики географії походження та соціального складу вихованок на основі звітів про стан школи у 1880 – 1881, 1884, 1902 – 1903, 1904 – 1905 роках.

Виклад основного матеріалу. Спасо-Преображенський Ржищевський монастир має давню історію, але час його заснування все ще достеменно невідомий. Відомо лише, що 2 травня 1649 р. власники Ржищевського помістя Самуїл та Олександр Вороничі дали монастирю грамоту, яка підтверджувала право володіння обителлю присілком Балика. У ній зазначалося, що фундаторами монастиря були предки Вороничів. Він підпорядковувався Києво-Кирилівському монастирю і після його розорення ворогами хреста був відновлений київською обителлю. З універсалів гетьманів І. Мазепи та І. Скоропадського відомо, що монастир володів селом Ячники за Дніпром та присілком Балика, що знаходився за дві версти від нього. Під час російсько-турецької війни 1686 – 1700 рр. монастир був спустошений і в 1710 р. його приписано до Софійського митрополичого дому. Коли потомки засновників монастиря перейшли в латинство і заснували в Ржищеві латинський монастир, то Ржищевський православний без матеріальної підтримки дуже збіднів. У 1852 р. з ініціативи Київського митрополита Філарета з чоловічого він був перетворений на жіночий. Завдячуючи енергійній діяльності та пожертвуванням його першої ігумені Юлії, в світському житті Яхонтової монастир відродився і розцвів.

У Ржищевському монастирі було три церкви: кам’яна холодна в ім’я Преображення Господнього, освячена в 1854 р.; дерев’яна тепла двопрестольна в ім’я святих великомучениць Варвари та Катерини і в ім’я Філарета Милостивого, освячена в 1856 р. і третя – при настоятельських келіях в ім’я Живоносного Джерела, збудована в 1871 році. Садибної та орної землі за монастирем числилось 19 дес. 95 саж., а також два хутори – Стоячин, поблизу містечка Трипілля з млином на річці Красній та сінокіс в с. Стайки на дніпровському острові. Нерухомий капітал в процентних паперах складав 14 200 руб., церковного та господарського прибутку налічувалось до 2 200 рублів [4, с. 101]. Тобто великими угіддями він не володів, був заштатним і до того ж, місце його розташування теж впливало на його прибутки. Монастир знаходився не в місті, не поблизу міста, де могла б бути підтримка місцевого та навколишнього населення, а в місцевості доволі відлюдній.

Настоятильницею монастиря з 1866 року була ігуменя Марія (в миру – Ільяшенкова), з дворян, вихованка Київського інституту благородних

дівчат, яка перебула в чернецтві з 1856 р., а в Ржищевському монастирі – з 1860 року. За сумлінну службу була відзначена Наперсним Хрестом. Під її керівництвом знаходились 44 черниці, 31 рясофорна послушниця, 19 наказних послушниць та 40 не визначених наказами послушниць. Усіх 134 особи [4, с. 101].

У 1870 році при Ржищевському жіночому заштатному монастирі, на основі указу Св. Синоду №14 від 29 лютого 1868 р., було відкрите жіноче училище, яке в 1874 р. перетворене у трирічне з дворічним курсом у кожному класі, тобто період навчання тривав шість років. Воно призначалося для освіти та виховання дітей бідних батьків, або сиріт. Ініціатива відкриття училища виходила від освіченої ігумені Марії Ільяшенкової і була підтримана митрополитом Арсенієм. Сама ігуменя безпосередньо завідувала училищем і підтримувала його власними коштами.

Першими учителями і вихователями в училищі були: законовчителем (учитель Закону Божого – авт.) священник Карпо Чулаєвський, учительками Олена Щебельська та Надія Слюзінська, наставницею по господарській частині Тетяна Тіпікіна, по рукоділлю Асенефа Катаурова, яка училась у Флорівському монастирі. Обидві учительки викладали усі предмети. Олена Щебельська була донькою священника, а освіту здобула в Лебединському жіночому училищі і викладала предмети в другому класі. Надія Слюзінська здобула освіту в Київському духовному училищі і учителювала в першому класі. З 1877 р. її змінила учителька Калішевська, яка мала освіту Київського жіночого єпархіального училища. Окрім навчання, в обов'язки учительок входило і моральне виховання учениць. Учительки отримували 100 – 120 руб. на рік, жили і столувалися в монастирі. Рукоділлю черниця Асенефа Катаурова навчала учениць безкоштовно. Наставниця по господарській частині Тетяна Тіпікіна походила з міщан, писати навчилася в батьківському домі і в монастирі служила послушницею. У 1884 році у школі служила ще одна монастирська послушниця – Агафія Рязанова, яка уміла читати.

У 1878 р. професор Київської духовної академії протоієрей А. Воскресенський ревізував Ржищевське жіноче училище і у звіті відмітив, що релігійно-моральною сферою в училищі опікується його начальниця ігуменя монастиря і це є предметом її гордості. Щодо санітарного стану та побутових умов, то, як позитивне, відзначалось місце розташування училища – на підвищеному березі Дніпра у прекрасному гайку. Учениці часто бували на свіжому повітрі і мали здоровий вигляд. У вільний від навчання час вони прогулювались у саду ігумені і навіть доглядали за квітами.

Училищу була виділена найкраща монастирська будівля, у якій мешкала і ігуменя. Класна кімната була одна, але простора і світла, і в ній розміщувались учениці усіх класів, що було не зовсім зручно. Спальних кімнат було дві, але вони були тіснуватими. На розширення приміщень у заштатного монастиря коштів не вистачало.

Вихованок школи монастир забезпечував одягом, постільною білизною і харчуванням. Їжу ученицям готували окремо від монастирської, так як вона включала м'ясні страви, час від часу їм давали чай, молоко, фрукти. Прибиранням класної та спальних кімнат, пранням білизни, приготуванням їжі і загалом усією господарською частиною займалися, за призначенням ігумені, дві монастирські послушниці. Платні за навчання і утримання вихованок встановлено не було. Дехто з батьків вносив кошти, але скільки міг. Наприклад, бюджет училища у 1878 р. включав такі прибутки: від землевласника Полтавської губернії дворянина Мирона Харченка за навчання і утримання двох доньок надійшло 80 руб., від священника І. Базілевича за навчання двох доньок – 10 руб., від причетника Загродського за навчання і утримання доньки – 10 руб., від ржищевського міщанина Яценка за навчання доньки – 10 руб., усього – 110 рублів. Витрачено на опалення та освітлення училища, на харчування і одяг вихованок – 473 руб. 38 коп. Перевищення суми прибутку в 363 руб. компенсувалось монастирем або коштами ігумені [5, с. 4].

У 1881 р. в училище надійшли пожертви: від благочинного монастирів архімандрита Смарагда 25 руб. сріблом; від полковника Пєрвухіна – 20 руб.; від генеральші Лєонової за виховання Стефаниди Цвіткової – 20 руб.; від причетника Глувковського за виховання доньки Ольги Глувковської – 5 рублів. Усього 70 рублів пожертвувань, з яких 60 руб. були витрачені на харчування учениць, одяг, опалення, освітлення та навчальне приладдя [6, арк. 5]. А ще потрібні були кошти на платню учителькам.

Щодо кількості учениць, то у 1878 р. їх було 30 осіб: 8 – у підготовчому класі, 9 – у першому, 10 – у другому і 3 – у третьому. Серед усіх 30-ти учениць 11 були доньками священників, 9 – причетників, 3 – дворян, 5 – міщан, селян і військових, 2 учениці були з сімей вихрещених євреїв. З усіх 30-ти вихованок тільки 14 мали живих батьків, усі інші – сироти, з яких 9 осіб мали тільки матір, а 7 були круглими сиротами. Найменшими серед вихованок були 7 – 8-річні дівчатка, 3 учениці мали 16 років і 2 досягли 18-ліття [5, с. 5]. Як видно з наведених даних, 20 учениць (11 священницьких доньок і 9 причетницьких), що становило 66,6 %, походили з духовного стану. У наступні роки цей відсоток змінювався.

У 1880 р. в училищі навчалось тільки 13 дівчат: 5 – у першому класі, 4 – у другому, 4 – у третьому. З усіх 13-ти вихованок училища, 7 були

доньками причетників, 2 – доньками священників, 1 – донькою диякона, 2 – доньками міщан і 1 – донькою військового, тобто з 13 осіб 10 були вихідцями з духовенства, що становило 76,9 % проти 66,6 % у 1878 році. З 13-ти дівчат троє були круглими сиротами, а 10 мали по одному, чи двох батьків.

У 1884 р. освіту у Ржищевському училищі здобувало 20 осіб, з яких доньками дияконів було 7 осіб, доньками причетників – 7, доньками дворян – 4, донькою чиновника була одна учениця і одна мала батька фельдшера. До духовного стану відносились батьки 14-ти учениць, що становило 70,0%. З 20 вихованок круглою сиротою була одна учениця, троє мали тільки батька, п'ятеро – тільки матір, а одинадцять мали обох батьків [7, арк. 5].

Як свідчать наведені дані, у 1870-х – 1880-х роках переважна більшість вихованок походила з духовенства: у 1878 р. – 66,6%, у 1880 р. – 79,9% , у 1884 р. – 70,0%. Але училище не було станово-замкнутим, так як в ньому навчалися і утримувались монастирем представниці і інших соціальних станів та груп.

Навчальний процес в училищі визначався синодальною програмою, укладеною для перших класів Київського жіночого училища. Найголовнішим предметом був Закон Божий, який послідовно вивчався в усіх трьох класах, і який передбачав вивчення молитов з їх поясненням, вивчення біблейської історії, вивчення катехізису з поясненням богослужіння. Вивчення російської мови (з церковнослов'янським читанням) і словесності починалося з граматики і граматичних вправ при читанні та включало написання диктантів. Воно передбачало також виучування творів або переказ своїми словами прозових та віршованих текстів та уривків, а в старших класах – ознайомлення з теорією поезії та прози, з класичними літературними творами. Практикувалось також написання творів на задані теми. Вивчення географії відбувалося у підготовчому та перших двох класах з використанням глобусів та карт півкуль Землі. Історія всесвітня і російська вивчалась в другому і третьому класах за підручником Іловайського. В училищі викладалась і педагогіка: ученицям третього, випускного, класу повідомлялись загальні поняття про виховання – фізичне та моральне, а також про прийоми початкового навчання. Важливими серед навчальних предметів були арифметика та правопис. Значна увага приділялась навчанню церковному співу. Цьому учились з голосу учениці усіх трьох класів. Деякі вихованки навчалися співу по нотах і п'єсах церковного партесного співу. І один, і інший способи навчання співу давали позитивні результати, які досягалися завдячуючи ще й тому, що класна кімната знаходилась поряд з церквою і учениці постійно слухали церковні богослужіння. На уроках з рукоділля дівчата вчилися

шити взагалі, викроювати жіночий одяг, в'язати, а старші вихованки – вишивати по канві.

Про послідовність вивчення навчальних предметів упродовж навчання у трьох дворічних класах та тижневе навантаження складають уявлення такі дані:

№ п/п	Назви предметів	Кількість уроків на тиждень у класах:		
		першому	другому	третьому
1	Священна історія Старого Заповіту	3		
2	Катехізис		2	2
3	Богослужіння		2	3
4	Священна історія Нового Заповіту		3	
5	Церковна історія			2
6	Російська мова з церковнослов'янською	4	3	2
7	Словесність			2
8	Арифметика	4	4	3
9	Географія	2	2	3
10	Російська історія		2	3
11	Загальна історія		2	3
12	Правопис	4	3	2
13	Церковний спів	2	2	2

Вони були наведені у звіті про стан Ржищевського училища у 1880 – 1881 н.р. [8, арк. 13]. Як видно з укладеної таблиці, найбільше уроків було з арифметики, правопису і російської мови з церковнослов'янською. Найбільш завантаженим був другий курс, так як з 13-ти предметів усієї училищної програми, на ньому не викладалося тільки три. Щодо третього курсу, то не викладалася раніше вивчена священна історія Старого і Нового заповітів, а усі інші – одинадцять – вивчалися. Звертає на себе увагу те, що на навчання церковному співові у кожному класі виділялася однакова кількість годин.

Щодня в учениць усіх класів було по чотири уроки, а після обіду вони займалися рукоділлям. Канікули тривали з 20-го грудня до 7-го січня та два літні місяці. Уроки відбувалися щодня, окрім недільних та святкових днів, у які учениці з учительками відвідували богослужіння в церкві. У вільний від занять час учениці відпочивали, прогулювалися, гралися і виконували вправи, що сприяли зміцненню здоров'я.

Відносно якості навчального процесу у Ржищевському жіночому училищі, то деяке уявлення складає звіт про стан навчального закладу у 1878 – 1879 н. р., складений настоятелем Слободо-кагарлицької церкви Василем Іваницьким, якому єпархіальне керівництво доручило провести

ревізію в червні 1878 р. Як немаловажний факт, що впливав на жіноче училище, ревізором відзначилась бідність монастиря. Він був заштатним і в ньому мешкали бідні черниці, які не мали грошей, не вносили в монастир кошти і жили тільки своєю посильною працею. Відтак, монастирю було важко утримувати своїм коштом жіноче училище. «Тому не дивно, – зазначав у звіті ревізор, – що сестри монастирської общини не особливо схвально ставились до училища з самого початку і потому. Монастирській ігумені потребувалось і продовжує потребуватись немало зусиль і особистих жертв, щоб своїм моральним впливом мирити монастирських сестер з необхідністю утримання в монастирі училища» [5, с. 4]. Брак коштів впливав і на те, що час від часу в училищі не було законовчителя, так як монастирські священники відмовлялись учителювати без грошової винагороди за це. Тому Закон Божий викладали учительки училища. Загалом терпиме ставлення черниць до школи, забезпечення викладання навчальних предметів, задовільна організація освітнього процесу та побуту вихованок забезпечувались піклуванням про монастир і училище ігумені Марії. Вона по-материнськи ставилась до учительок, часто відвідувала класи, спілкувалася з ученицями і показувала взірець глибокого благочестя та шанобливого ставлення до освіти.

Рівень засвоєння ученицями програми був не надто високий, але цей недолік ревізор у своєму звіті пояснював «складністю занять учительок, при доволі широкій програмі навчального курсу, неможливість, при граничній обмеженості їх утримання і коштів училища, мати під руками усі необхідні посібники та приладдя» [5, с. 4]. Бібліотека училища була не великою, відчувався брак книг для читання. У зв'язку з цим турботлива начальниця училища приносила книги з власної бібліотеки. Частину бібліотеки подарував училищу професор Київської духовної академії протоієрей А. Воскресенський. Але попри проблемні моменти в навчальному процесі, релігійно-моральне виховання було на високому рівні і становило предмет особливої гордості начальниці училища.

Піднесення церковнопарафіяльного шкільництва у 1880 – 1890-х роках, особливо після запровадження «Правил для церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти» 1884 р., зумовило потребу збільшення учительського корпусу. Задовольняти попит на вчителів церковнопарафіяльних шкіл покликані були і нижчі учительські школи, які стали називатися другокласними (на відміну від одно- та двокласних церковнопарафіяльних шкіл). Рішення Держдуми від 5 червня 1895 р. дало старт відкриттю другокласних шкіл, випускниці яких отримували право на вчителювання у церковнопарафіяльних школах. Реорганізоване у другокласну школу було і жіноче училище Ржищевського монастиря. У звітних документах про стан

школи за півріччя чи за навчальний рік вона називалася «Ржищево-Монастирська жіноча другокласна школа». До неї почали приймати дівчат, які вже мали початкову освіту, або навчалися і з якихось причин не завершили навчальні заклади. Після реорганізації школи у ній стало два класи, у які приймали дівчат з 10 до 17 років.

Уявлення про навчальний процес у Ржищевській другокласній школі складає інформація зі звіту про стан навчально-виховної роботи за перше півріччя 1902 – 1903 н. р. У першому класі в першому півріччі з навчальних предметів вивчили: із Закону Божого – священну історію Старого Заповіту і частину Нового; з слов'янської мови – Євангеліє від Матвія, з граматики – іменник і прикметник; з російської мови – частини мови, написали близько 40 переказів байок Крилова і оповідань, прочитали з коментуванням 170 статей з «Родины», книги для читання С. Радонезького, вивчили напам'ять 12 віршів і 10 байок Крилова; з арифметики – повторювали прості числа і міри часу; з географії – завершили курс «Загальної географії», з правопису – повторювали написання великих і малих літер при двох скісних лініях; з церковного співу – вчилися восьмиглассю по обіходу, вивчали італійські ноти та інтервали, закінчуючи квінтами, за підручником Карасєва. У другому класі: із Закону Божого вчили Богослужіння за підручником єпископа Гермогена, історію церкви за підручником П. Смірнова з доповненням з книги К. П. Побєдоносцева і Бахмєтєвої «Життя святих»; з слов'янської мови – Євангеліє Марка, учбовий Октоїк з вивченням напам'ять першої стихарі, догматика, тропар, першої пісні канона; з слов'янської граматики – відмінювані частини мови; з російської мови – на пояснювальному читанні розібрали 80 статей з третьої частини книги для читання С. Радонезького «Родина», завчили напам'ять 10 байок і 20 віршів, повторювали граматику, пройшли синтаксис, написали 30 переказів прочитаних статей з історії, географії, літератури; з арифметики – повторювали іменовані числа, квадратні та кубічні міри, повторно пройшли курс простих дробів; з географії – пройшли загальний огляд європейської Росії; з російської історії – дійшли до епохи міжцарювання; з церковного співу – співали по обіходу на вісім голосів, ознайомлювались з елементарною теорією гармонії. Ще програмою було передбачене «геометричне креслення», але цей навчальний предмет не викладався [8, арк. 13]. Як видно з наведеної інформації, і в першому, і в другому класі упродовж півріччя учениці опановували по сім навчальних предметів з тією різницею, що в першому класі їм викладався правопис, а в другому – російська історія.

Учителів у другокласній школі працювало троє: законовчителем служив (викладав Закон Божий – авт.) священник Ржищевського жіночого

монастиря Іоан Чернавін, а вчительками були Олена Констянтинівна Горбань та Марія Василівна Жукова, обидві випускниці Петербурзької Свято-Володимирівської учительської школи. М. В. Жукова навчала учениць ще й церковному співу.

В одному з архівних документів [9, арк. 15] виявлена досить детальна інформація про учениць Ржищево-Монастирської жіночої школи у 1904 – 1905 навчальному році, яка включає списки учениць 1-го і 2-го класів, рік і місце народження, соціальний стан чи професію батька кожної вихованки і попередню освіту дівчат. Систематизація відомостей, які викладені на п'ятнадцяти аркушах, уможливила такі узагальнення. По перше, у 1-му класі навчалося 30 дівчат з восьми повітів Київської губернії і по одній з Херсонської, Вологодської та м. Ростов-на-Дону. Найбільше – дев'ять вихованок було з Київського повіту, по чотири – з Липовецького та Канівського, три – з Черкаського, по дві – з Бердичівського і Звенигородського, по одній – із Чигиринського та Сквирського. Якщо зважати, що Київська губернія складалася з 12-ти повітів, то географія представництва була досить широкою. Серед учениць 1-го класу не було дівчат тільки з чотирьох повітів губернії – Васильківського, Таращанського, Уманського, Радомишльського. Тобто це не була школа тільки для дівчат з міста Ржищева чи Київського повіту, до якого воно належало.

Про соціальний стан учениць уявлення складають відомості про батьків вихованок. З 30-ти учениць 1-го класу доньками селян були 16 осіб, що складало 53,3 %, доньками псаломників – 11 осіб (36,6%), 1 учениця була донькою священника, 1 – донькою унтер-офіцера, 1 походила з міщан. Тобто, у переважній більшості це були селянські діти та доньки церковнослужителів.

Усі учениці 1-го класу уже мали початкову освіту, або незавершений курс якоїсь школи. Так, з 30-ти учениць: 12 закінчили зразкові школи при другокласних школах, 11 – здобули початкову освіту в однокласних церковнопарафіяльних школах; 2 мали освіту двокласних монастирських шкіл; 2 – початкових реальних училищ; 2 мали досвід навчання в монастирських школах; 1 – закінчила однокласну школу при народному училищі. Найбільша кількість першокурсниць – 12, або 40% від загальної кількості, мали освіту зразкових шкіл при другокласних школах.

У 2-му класі навчалося 22 вихованки, 10 з яких були з Київського повіту, три – з міста Києва, три – з Бердичівського повіту, по дві – з Уманського і Васильківського і дві – з Курської губернії. З Києва та Київського повіту було 13 учениць, що складало 59,0% відсотка від загальної кількості. А з 12-ти повітів Київської губернії було представлено тільки чотири, на відміну від восьми серед першокурсниць. За соціальним

станом батьків, 9 були доньками селян, 2 – дияконські і 1 – паломницька донька, 3 – доньки міщан, 2 мали батьків почесних громадян, по одній були доньками громадянина, унтер-офіцера, відставного рядового урядника і одна учениця була донькою дворянина. Як і в першому класі, переважну більшість учениць складали доньки селян та церковнослужителів – 12 осіб. Щодо початкової освіти дівчат, то серед 22 – вісім мали освіту зразкових шкіл при другокласних школах, п'ять – навчались, але не закінчили двокласних ЦПШ, по троє були випускницями двокласних монастирських та церковнопарафіяльних шкіл, одна закінчила міське училище і по одній навчались, але не завершили курс в монастирській та церковнопарафіяльній школах.

Якщо аналогічні підрахунки провести серед усіх 52 учениць, то в узагальненій формі результати виглядатимуть так:

1. За місцем народження учениць було з:
- Київського повіту – 22
- Бердичівського – 5
- Канівського – 4
- Липовецького – 4
- Черкаського – 3
- Звенигородського – 2
- Васильківського – 2
- Уманського – 2
- Сквирського – 1
- Чигиринського – 1.

Усього з Київської губернії навчалось 46 дівчат, або 88,4 % від загальної кількості вихованок, з Херсонської губернії – одна учениця, з Вологодської – одна, з Курської – одна, з Ростова-на-Дону – одна, і про одну відомості не вказані. Тобто, переважна більшість вихованок було з Київської губернії і вони представляли десять повітів, окрім Таращанського і Радомишльського;

2. Соціальний стан (за ознакою походження, звання, належності до соціальної групи батька – авт.) вихованок школи виглядав так:
- доньок селян було 25
- церковнослужителів – 14
- священників – 1
- міщан – 4
- почесних громадян – 2
- унтер-офіцерів – 2
- відставних рядових – 1
- урядників – 1

- дворян – 1
- громадян – 1.

За виключенням однієї дворянки і однієї священницької доньки, усі інші дівчата були представницями нижчих соціальних груп. Найбільше було доньок селян – 25 осіб, або 48,0 %, та церковнослужителів – 14 осіб, або 26,9 % від загальної кількості учениць;

3. Усі учениці до вступу до Ржищевської другокласної школи уже мали освіту або незавершений курс в якомусь навчальному закладі. Узагальнені відомості про освітній рівень представимо так:

- зразкові школи при другокласних школах закінчили 20 осіб
- однокласні ЦПШ – 11 осіб
- двокласні монастирські школи – 5 осіб
- двокласні ЦПШ – 3 особи
- однокласну школу при народному училищі – 1 особа
- початкове народне училище – 2 особи
- міське училище – 1 особа
- учились, але не закінчили двокласні ЦПШ – 5 осіб
- монастирську школу – 3 особи
- однокласну ЦПШ – 1 особа.

Найбільше серед учениць Ржищевської монастирської другокласної школи було випускниць зразкових шкіл при другокласних школах – 20 осіб, або 38,4% від загальної кількості вихованок. Церковнопарафіяльні школи – однокласні і двокласні – закінчили 14 вихованок, або 26,9%. Двокласні монастирські школи закінчили 5 вихованок, 2 були випускницями народних училищ. Були і такі, які навчалися в церковнопарафіяльних і монастирських школах, але не завершили повний курс навчання.

Завершення історії Ржищевської монастирської жіночої школи пов'язане з кардинальними соціальними зрушеннями, зумовленими подіями 1917 – 1920 рр., які змінили місце та роль релігії і церкви. Ржищевський Свято-Преображенський монастир радянська влада закрила: його приміщення використовувалось для виробничих потреб, а приміщення жіночої школи передано для потреб сільськогосподарського технікуму.

Висновки. Таким чином, історію Ржищевського Свято-Преображенського монастиря, відомості про відкриття при ньому жіночого училища вдалося доповнити інформацією з нововиявлених архівних документів. На основі звітів про навчальний заклад за 1880 – 1881 н. р. та 1884 р. деталізовані відомості про освітній процес, персоніфіковано учительок та наставників учениць. Доволі розлога інформація у звітах 1902 – 1903 н. р. та 1904 – 1905 н. р. дала можливість здійснити певні підрахунки і показати особливість освітнього процесу у навчальному закладі, коли він

був перетворений у другокласну жіночу школу, яка давала випускницям право на вчителювання в системі духовної освіти. Це значно доповнило знання про жіночу освіту в Київській митрополії 19-го – перших десятиліть 20-го століття.

Література:

1. Перерва В. С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ. Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В. 2014. 576 с.

2. Кузнець Т. В. Другокласні та церковно-учительські школи духовного відомства на початку XX століття. *Уманська старовина: Науковий журнал.* Умань: Видавець «Сочінський М. М.». 2016. Вип. 1. С. 25 – 30.

3. Чучалін О. Жіноча учительська школа Ржищевського Спасо-Преображенського монастиря (1870 – 1917 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 67. Т. 2. 2023. С. 64 – 72.

4. Пам'ятная книжка Киевской епархии. Составили А. Воронов и свящ. В. Антонов. К., 1882. 129 с.

5. Женское училище при Ржищевском женском монастыре. *Киевские епархиальные ведомости*. 1879. №51. Часть неофициальная. С. 4 – 8.

6. Отчет о состоянии Ржищевского училища при Ржищевском женском монастыре. 1880 – 1881 гг. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів, м. Київ). Ф. 127. Оп. 998. Спр. 331. Арк. 5.

7. Краткий отчет о состоянии Ржищевского училища при Спасо-Преображенском монастире. 1884 г. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів, м. Київ). Ф. 127. Оп. 998. Спр. 363. Арк. 5.

8. Отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Ржищево-Монастирской женской второклассной школе за I полугодие 1902 – 1903 гг. ДАКО (Держ. архів Київ. області). Ф. 276. Оп. 3. Спр. 213. Арк. 13.

9. Ведомость о ходе учебных занятий Ржищево-Монастирской женской второклассной школы за 1904 – 1905 г. ДАКО (Держ. архів. Київ. області). Ф. 276. Оп. 3. Спр. 354. Арк. 15.

References:

1. Pererva V. S. (2014). Tserkovni shkoly v Ukraini (kinets XVIII – poch. XX st.): zabutyi svit [Church schools in Ukraine (late 18th – early 20th centuries): the forgotten world.]. Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskyi O. V. 576 s. [in Ukrainian].

2. Kuznets T. V. (2016). Druhoklasni ta tserkovno-uchytelski shkoly dukhovnoho vidomstva na pochatku XX stolittia [Second-class and church-teacher schools of the spiritual department at the beginning of the 20th century]. *Umanska starovyna: Naukovyi zhurnal – Uman ancient history: Scientific journal*, 1, 25 – 30 [in Ukrainian].

3. Chuchalin O. (2023). Zhinocha uchytelska shkola Rzhyshchevskoho Spaso-Preobrazhenskoho monastyria (1870 – 1917 rr.) [Women's Teacher's School of the Rzhishchevsk Spaso-Preobrazhensky Monastery (1870 – 1917)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 67, 2, 64 – 72 [in Ukrainian].

4. Pam'yatnaya knizhka Kievskoi yeparkhiit [Memorial book of the Kyiv diocese]. (1882). Sostavili A. Voronov i svyashch. V. Antonov. K. 129 s. [in Russian].

5. Zhenskoe uchilishche pri Rzhishchevskom zhenskom monastire [Women's School at the Rzhishchev Convent]. (1879). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kyiv Diocesan Gazette*, 51, Chast neofitsialnaya, 4 – 8 [in Russian].

6. Otchet o sostoyanii Rzhishchevskogo uchilishcha pri Rzhishchevskom zhenskom monastire [Report on the state of the Rzhishchev School at the Rzhishchev Convent]. (1880 – 1881). TsDIAK Ukrainy (Tsentr. derzh. istor. arkhiv, m. Kyiv). F. 127. Op. 998. Spr. 331. Ark. 5 [in Russian].

7. Kratkii otchet o sostoyanii Rzhishchevskogo uchilishcha pri Spaso-Preobrazhenskom monastire [A brief report on the state of the Rzhishchev School at the Spaso-Preobrazhensky Monastery]. (1884). TsDIAK Ukrainy (Tsentr. derzh. istor. arkhiv, m. Kyiv). F. 127. Op. 998. Spr. 363. Ark. 5 [in Russian].

8. Otchet o sostoyanii uchebno-vospitatelnoi chasti v Rzhishchevo-Monastirskoi zhenskoi vtoroklassnoi shkole za I polugodie 1902 – 1903 gg. [Report on the state of the educational part in the Rzhishchevo-Monastir second-grade girls' school for the first half of 1902 – 1903]. DAKO (Derzh. arkhiv Kyiv. oblasti). F. 276. Op. 3. Spr. 213. Ark. 13 [in Russian].

9. Vedomost o khode uchebnikh zanyatii Rzhishchevo-Monastirskoi zhenskoi vtoroklassnoi shkoli za 1904 – 1905 g. [Report on the progress of training sessions at the Rzhishchevo-Monastir second-grade girls' school for 1904 – 1905]. DAKO (Derzh. arkhiv. Kyiv. oblasti). F. 276. Op. 3. Spr. 354. Ark. 15 [in Russian].